

Snježana Kordić (Münster)

PRILOZI GD(J)E, KAMO, KUDA

Riječi *gd(j)e*, *kamo*, *kud(a)*¹ u suvremenom srpskohrvatskom jeziku² imaju nekoliko različitih upotreba. Najčešće se koriste kao upitni prilozi u direktnim i indirektnim pitanjima, npr. *Gdje je knjiga?*, *Ako znaš gdje je knjiga, reci mi*. Osim toga, koriste se za uvođenje relativnih rečenica, npr. *Knjiga je tamo gdje i inače stoji* (više o toj upotrebi v. Kordić 1999a, 207-223). Mnogo rjeđe upotrebljavaju se za izražavanje neodređenosti, npr. *Ako je gdje [= negdje] vidiš, reci mi*. Postoji još nekoliko mogućnosti upotrebe za pojedinu od navedenih riječi³, koje ovdje, međutim, nije potrebno navoditi jer pitanja o kojima će se govoriti u ovome članku vezana su za prve dvije upotrebe: upitnu i relativnu. U tim dvjema upotrebama *gd(j)e*, *kamo*, *kud(a)* su korelati mjesnih pokaznih priloga zamjeničkog porijekla kojih ima tri grupe: 1. *ovd(j)e*, *tu*, *ond(j)e*, 2. *ovamo*, *tamo*, *onamo*, 3. *ovuda*, *tuda*, *onuda*⁴. Pri istraživanju tih triju grupa priloga utvrđene su iznenađujuće jasne pravilnosti u njihovoj upotrebi, koje su pokazali razni korpusi suvremenog pisanog i govorenog jezika (rezultate istraživanja v. u Kordić 2003a). Te pravilnosti se tiču frekvencije priloga, načina upotrebe svakog pojedinog od njih te izražavanja statičke i dinamičke lokalizacije. U ovom članku će se pogledati kako upitni i relativni korelati tih triju grupa stoje s obzirom na neke od spomenutih pravilnosti, konkretno: 1. s obzirom na frekvenciju, 2. s obzirom na izražavanje cilja kretanja i linije kretanja te 3. s obzirom na izražavanje statičnosti i dinamičnosti.

Korpusi suvremenog jezika koji će se koristiti su isti kao u prethodnom istraživanju. Svaki korpus predstavlja određeni tip teksta: prozne tekstove (pisaca iz Hrvatske), telefonske razgovore (Novi Sad 1998, snimile Svenka Savić i Veronika Mitro), intervjuje (s izbjeglicama iz Bosne, snimio Slavistički seminar u Tübingenu sredinom 90-ih godina), sudske rasprave (Novi Sad, snimila Svenka Savić sredinom 90-ih), razgovore adolescenata (Novi Sad 1995, snimila Veronika Mitro). Isto tako koristit će se frekvencijski rječnik koji predstavlja pisani jezik u Hrvatskoj u razdoblju od 1930. do 1975. god. (Moguš 1999) i Hrvatski nacionalni korpus u internetu, koji sadrži pisane tekstove objavljene od sredine devedesetih godina.

¹ Varijacija *gd/gdje* vezana je za varijante: u ekavskoj varijanti koristi se oblik *gde*, a u ijekavskoj oblik *gdje*. Za razliku od toga, varijacija *kud/kuda* sprovodi se u obje varijante.

² O terminu *srpskohrvatski jezik* v. Kordić (2003b; 2003c).

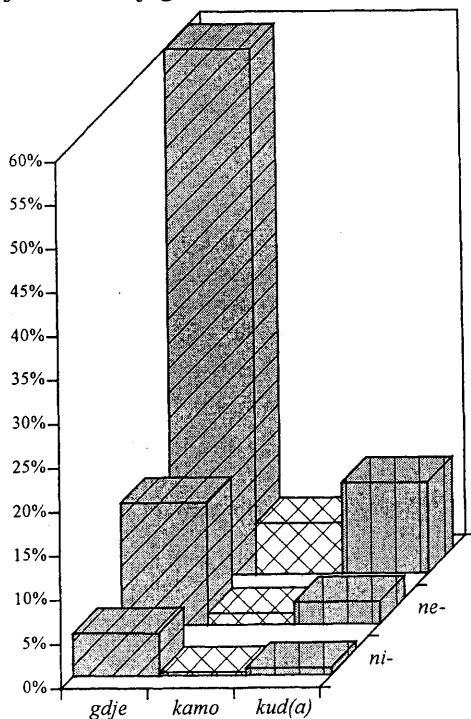
³ Jedna od tih upotreba je npr. kada *gdje* više uopće ne funkcionira kao prilog, nego kao veznik. O vezničkoj upotrebi riječi *gdje* v. Kordić (1999a, 235-239).

⁴ O drugim pokaznim riječimas *v/t/n*-osnovom v. Kordić (2001a, 83-165).

Frekvencija

Pri istraživanju triju grupa mjesnih zamjениčkih priloga upalo je u oči da je treća grupa (*ovuda, tuda, onuda*) u svim korpusima jako slabo zastupljena. Ovisno o korpusu, njen udio u ukupnom broju mjesnih zamjениčkih priloga kretao se između nula posto i jedan posto. Zato je zanimljivo pogledati kakva je frekvencija upitnog i relativnog korelata te grupe – priloga *kud(a)*.

Počet će se s frekvencijskim rječnikom (Moguš 1999) baziranim na jednomilijunskom korpusu pisanog jezika, u kojem su predstavnici prve grupe mjesnih zamjениčkih priloga (*ovdje/tu/ondje*) činili 70% pojava u ukupnom broju mjesnih zamjениčkih priloga, predstavnici druge grupe (*ovamo/tamo/onamo*) 30%, dok su predstavnici treće grupe (*ovuda/tuda/onuda*) činili manje od pola posto. Logično bi bilo očekivati da se isti odnos frekvencije ponavlja kod njihovih upitnih i relativnih korelata *gdje, kamo, kud(a)*, ali to nije slučaj. Dok je korelat prve grupe zaista najfrekventniji, korelat treće grupe *kud(a)* ne samo da nije na posljednjem mjestu, nego je dvostruko frekventniji od korelata druge grupe. Taj odnos potvrđuju i prilozi izvedeni od *gdje, kamo, kud(a)* pomoću prefiksa *ne-* i *ni-* (*negdje, nekamo, nekud(a), nigdje, nikamo, nikud(a)*): osnova *kud(a)* je uvijek dva puta frekventnija od osnove *kamo*, a osnova *gdje* uvijek je šest puta frekventnija od osnove *kud(a)*. To se vidi u sljedećem dijagramu:

Rezultati prikazani u dijagramu zasnivaju se na 1714 pojava priloga *gdje, kamo, kud(a)*, u što su uključene i one s prefiksom *ne-* i *ni-*. Kao što se iz dijagrama vidi, udio priloga *gdje* u tom broju pojava iznosi 60,2%, udio

priloga *kamo* 5,8%, *kud(a)* 10,3%, *negdje* 13,9%, *nekamo* 1,3%, *nekud(a)* 2,5%, *nigdje* 4,8%, *nikamo* 0,4%, *nikud(a)* 0,8%.

Odnos zastupljenosti priloga *gdje*, *kamo*, *kud(a)* kakav je u frekvencijskom rječniku potvrđuju i drugi korpusi. Prilog *gdje* je u svim korpusima višestruko frekventniji od *kamo* i *kud(a)*. U nekim korpusima se jedino on i pojavljuje: u telefonskim razgovorima, u razgovorima adolescenata i u sudskim raspravama. U intervjuima s izbjeglicama iz Bosne, gdje se pojavljuju i *kamo* i *kud(a)*, po frekvenciji je *kamo* na posljednjem mjestu kao i u frekvencijskom rječniku. *Kud(a)* je u intervjuima čak deset puta češći od *kamo*. Jedini korpus koji odstupa od rezultata iz frekvencijskog rječnika je Hrvatski nacionalni korpus u internetu: u njemu je *kamo* višestruko češći od *kud(a)*. To je zanimljiv rezultat kad se ima u vidu da upravo ta dva korpusa sebe smatraju reprezentativnima za suvremenu hrvatsku varijantu: korpus u internetu već time što u naslovu sadrži riječ *nacionalni*, a korpus frekvencijskog rječnika opisan je u predgovoru rječnika kao „korpus suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika koji bi mogao biti temeljem svekolikomu našem budućem proučavanju“ i koji sadrži „samo građu tzv. „hrvatske varijante““ (Moguš 1999, 6). Kako objasniti činjenicu da korpus iz interneta daje drugačiji rezultat frekvencije priloga *kamo* i *kud(a)*? Taj korpus se sastoji od tekstova objavljenih u drugoj polovini devedesetih godina. U to vrijeme se jezična cenzura u Hrvatskoj jako pojačala. Kad se to ima u vidu, kao i činjenica da najveći dio korpusa u internetu čine novinski tekstovi, koji su posebno jako jezično cenzurirani, onda nije teško objasniti zašto taj korpus daje radikalno drugačiju sliku. Jezična cenzura ne uzima u obzir to što protiv opravdanosti cenzorskog zamjenjivanja riječi *kud(a)* pomoću *kamo* govori niz faktora: jedan je suvremena govorena jezična praksa u Hrvatskoj, drugi je hrvatska pisana praksa od 1930. do 1975. predstavljena u frekvencijskom rječniku (Moguš 1999), treći je hrvatska pisana praksa prije stvaranja prve Jugoslavije, npr. Ivana Brlić-Mažuranić, poznata kao „hrvatski Andersen“ (Frangš 1987, 283) u svom klasičnom djelu *Priče iz davnine* objavljenom 1916. god. ima samo jedan primjer s *kamo*, a čak 64 primjera s *kud(a)* i 160 primjera s *gdje*.

Upotreba priloga *kud(a)* koja se cenzurom pokušava ukloniti je izražavanje cilja kretanja pomoću tog priloga. Njegovo korištenje nastoji se ograničiti na izražavanje linije kretanja. Stoga je temu *cilj kretanja / linija kretanja* potrebno detaljnije razmotriti.

Cilj kretanja / linija kretanja

Iako bi upitni prilog *kuda* prema opisu u Akademijinoj gramatici HAZU (Babić i dr. 1991, 721-724) trebao izražavati samo put ili smjer (bolje rečeno: liniju kretanja) i koristiti se samo uz priloge treće grupe *ovuda*, *tuda*, *onuda*, praksa izgleda drugačije. Na pitanje *Kud ideš?* sasvim je uobičajen odgovor koji ne izražava put ili smjer (liniju kretanja), nego cilj (npr. *Idem kući*, *Idem na posao*, *Idem u kino*), a cilj je primarno značenje priloga druge grupe *ovamo*, *tamo*, *onamo* i njihovog upitnog korelata *kamo*. To znači da se

upotreba upitnog priloga *kuda* proširila na račun upitnog priloga *kamo*. Ne radi se o novoj pojavi, nego je to očito bilo izraženo i prije sto godina jer *Rječnik hrvatskoga jezika* Iveković, Broz (1901, 555, 897, 945) u opisu značenja priloga *ovamo*, *tamo*, *onamo* navodi upitni prilog *kuda*, dok upitni prilog *kamo* stavlja u zagradu.

Da je upotreba priloga *kud(a)* umjesto *kamo* ustvari još starija, vidi se iz *Rječnika JAZU* (1898, 736-741). U njemu, naime, piše da *kud* izražava cilj kretanja, a brojni primjeri kojima se to ilustrira preuzeti su iz djela klasičnih hrvatskih pisaca poput I. Gundulića, M.A. Reljkovića, A. Kanižlića, što znači da potječu još iz 17., 18. itd. stoljeća. Pri opisu priloga *kamo* konstatira se u *Rječniku JAZU* (1892-1897, 808) da štokavci obično ne koriste *kamo*, nego *kud(a)* kad žele izraziti cilj kretanja. Budući da je u osnovi standardnog jezika štokavski dijalekt, ne čudi što je upotreba priloga *kud(a)* za izražavanje cilja ne samo u prošlosti nego i u suvremenom jeziku proširena.

Proširenost upotrebe priloga *kud(a)* umjesto *kamo* za izražavanje cilja potvrđuju i *Rječnik MH, MS* (1967, 798-799), *Rečnik SANU* (1978, 756), Moskovljevićev rječnik (1990, 330, 379). Najnoviji rječnici objavljeni u Zagrebu Anić (1998, 387, 463-464) i Šonje (2000, 429, 516), međutim, definiraju isključivo *kamo* kao cilj kretanja, a *kud(a)* kao liniju kretanja. No koliko takvo sužavanje značenja priloga *kud(a)* stoji u neskladu s jezičnom praksom, vidi se i iz samog rječnika Šonje (2000, 516): jedini primjer koji bi u tom rječniku trebao oslikati izražavanje linije kretanja pomoću *kud* – rečenica *Kud ideš u Split?* – na prvo čitanje zvuči čak besmisleno. Prva reakcija čitaoca je: nije logično da govornik pita *kud ideš* kad zna da sugovornik ide *u Split*. Izražavanje cilja pomoću *kud* očito je toliko uobičajeno da se takva reakcija odmah nameće. Na drugo čitanje rečenica se može shvatiti kao da znači prigovor: ‚Ma zašto ideš baš u Split?‘. Treće značenje, koje bi prema rječniku trebalo biti jedino značenje navedenog primjera, a to je ‚Kojim putem ideš u Split?‘, izgleda teško pripisivo tom primjeru. Ono bi se prije izrazilo pomoću analitičke konstrukcije *kojim putem* nego pomoću priloga *kud*. To ne čudi kad se ima u vidu da je istraživanje priloga *ovuda*, *tuda*, *onuda* pokazalo da njihovo primarno značenje češće izražavaju analitičke konstrukcije *tim putem*, *onim putem* i sl., što je uzrok izrazito niskoj upotrebnoj vrijednosti priloga *ovuda*, *tuda*, *onuda*, čiji udio je u korpusima i po apsolutnim i po relativnim brojevima zanemariv (više o tome v. Kordić 2003a).

Primjere za izražavanje cilja pomoću *kud(a)* sadrže razni korpusi. Pod (1) je navedeno nekoliko primjera hrvatske autorice Ivane Brlić-Mažuranić s početka 20. st., a pod (2) nekoliko primjera suvremenih hrvatskih autora Ivana Aralice i Ivana Kušana:

(1) Ne idem nikuda!; Opazio dobro starac Vjest, kuda sve to ide [...]; Ne znaju bušica i kozica, ni kuda će, ni kojim će putem [...].

(2) Kud li nestadoše oni koji [...]; [...] sklonila se nekud na sigurno [...]; [...] srljali tamo kud ih mitoman poziva.; [...] sutra možeš ići kud god hoćeš.

Čak i u cenzuriranom Hrvatskom nacionalnom korpusu u internetu, koji sadrži tekstove objavljene zadnjih desetak godina, ima primjera u kojima *kud(a)* izražava cilj kretanja. U (3) su primjeri iz malobrojnih prozних djela u tom korpusu, a u (4) primjeri iz novina koje čine daleko najveći dio internetskog korpusa:

(3) Kud bježiš, djevojko?; Dragi ... kuda žuriš?; Nikuda ti nećeš otići [...]; Ma nikud ti ne žuriš ...

(4) Može otići kud hoće.; [...] neka me trpaju kud god hoće.; [...] kud god da sam došao [...]; [...] ne znajući otkud je krenuo i kud ide.; Kuda Bosna ide?; [...] kuda vodi borba sadašnje vladajuće garniture.

Iako se odnos frekvencije *kud(a)* i *kamo* u internetskom korpusu preokrenuo u korist *kamo*, i to zato jer u tom korpusu u nizu primjera za cilj kretanja stoji *kamo*, ipak je i nakon cenzorske intervencije ostalo primjera gdje u toj funkciji stoji *kud(a)*. To može značiti da je takvih primjera u startu bio velik broj i da i sami jezični cenzori kad izbacuju *kud(a)* postupaju protiv svog vlastitog jezičnog osjećaja pa nisu sve primjere ispravili jer su im, naravno, prihvatljivi i normalni.

U korpusu govorenog jezika koji sadrži intervju s izbjeglicama iz Bosne prilog *kud(a)* je deset puta brojniji od *kamo*, i u 80% svojih upotreba izražava cilj kretanja. Nekoliko primjera iz tog korpusa navedeno je pod (5):

(5) Kud ideš?; [...] ne zna se kud ko bježi.; Nemam kud ni ići.; Kud ću se vratiti, gdje ću se vratiti [...]; S jedne strane odoše ti živci, razmišljaš gdje-š, ku-š [= ,gdje ćeš, kud ćeš'...]...

Zadnja dva primjera u (5) sadrže pored *kud* prilog *gdje* u potpuno istom kontekstu. Oni pokazuju da se i *gdje* koristi umjesto *kamo* za izražavanje cilja, dakle za dinamičku lokalizaciju, iako bi prema opisu u Akademijinoj gramatici HAZU (Babić i dr. 1991, 721-724) prilog *gdje* smio izražavati samo statičku lokalizaciju. Izražavanje statičnosti i dinamičnosti je očito još jedna točka kod koje se normativni zahvati i jezična praksa razilaze, i koja je također jednim dijelom utjecala na nagli brojčani porast primjera s *kamo* u cenzuriranom internetskom korpusu, pa ju je potrebno detaljnije opisati.

Statičnost / dinamičnost

Najnoviji rječnici objavljeni u Zagrebu Anić (1998, 245) i Šonje (2000, 281) navode da prilog *gdje* izražava samo statičku lokalizaciju, npr. *Gdje je vaš brat?*. Ne spominje se da bi prilog *gdje* mogao izraziti dinamičku lokalizaciju, tj. cilj kretanja kao u rečenici *Gdje ideš?*. Takva upotreba je u tim rječnicima rezervirana samo za *kamo*. Međutim, činjenica je da je rečenica *Gdje ideš?* sasvim uobičajena i da se primjeri u kojima prilog *gdje* izražava dinamičku lokalizaciju i zamjenjuje *kamo* (kao i primjeri u kojima *kud(a)* zamjenjuje *kamo*) sreću u svim ovdje analiziranim korpusima suvremenog jezika, bez obzira predstavljaju li korpusi govornike/autore iz Hrvatske,

Bosne i Hercegovine ili Srbije. U (6) je navedeno nekoliko primjera hrvatskih pisaca Ivana Aralice i Ivana Kušana:

(6) [...] gdje god došli [...]; [...] što nju toliko zanima gdje će kojeg dana vojska na noćište [...]; [...] da me ne možeš nigdje voditi...; [...] kad idući put bude imao priliku da negdje oputuje [...]; U snu mogu otići kamo hoću. I u New York, i u Tokio, i u ... što ja znam gdje...

U zadnjem primjeru pod (6) zbog ponavljanja strukture vidi se čak eksplicitno kako *gdje* u istom kontekstu zamjenjuje *kamo*. (7) sadrži nekoliko primjera iz intervjua s izbjeglicama iz Bosne, (8) iz telefonskih razgovora, (9) iz sudskih rasprava, (10) iz razgovora adolescenata:

(7) Ja ne putujem nigdje.; Mi se nemamo gdje vratiti.; Mi moramo negdje da se uselimo.

(8) Gde ideš?; A kad krenete negde [...]; Ne mogu nigde ni da idem.

(9) [...] da li on tačno zna gde je kamion otišao [...]; Pa gde da idem u nadnicu?; Žurila je negde.

(10) Gde ste krenuli?; Gde je otišao?; Gde ćeš mi ti?; Samo da odu negde [...].

Čak i u cenzuriranom Hrvatskom nacionalnom korpusu u internetu ima primjera u kojima prilog *gdje* izražava dinamičku lokalizaciju i zamjenjuje *kamo*:

(11) A gdje ćete ići?; [...] gdje sam stigla [...]; [...] koliko je bio svjestan gdje je došao [...]; [...] iz računovodstva gdje je svratio da ostavi materijal [...].

Takvi primjeri ne samo da su uobičajeni u suvremenoj jezičnoj praksi, nego imaju i stoljetnu tradiciju (kao i primjeri u kojima *kud(a)* zamjenjuje *kamo*). *Rječnik JAZU* (1887-1891, 121-122) bilježi da se *gdje* koristi umjesto *kamo* još od 16. st. i navodi primjere poznatih hrvatskih autora poput B. Kašića, I. Gundulića, J. Kavanjina. U *Rječniku hrvatskoga jezika* Iveković, Broz (1901, 302) također je navedeno da *gdje* ima dinamičko značenje cilja kretanja te da znači „u koje mjesto? kud, kuda? kamo?“. Iz citata se, osim toga, vidi da autori za označavanje cilja kretanja navode prilog *kud(a)* ispred priloga *kamo*, što potvrđuje uobičajenost takve upotrebe priloga *kud(a)*, koja se danas cenzurom u Hrvatskoj pokušava ukloniti. Dinamičko značenje priloga *gdje* navedeno je i u *Rječniku MH, MS* (1967, 25) i u *Rečniku SANU* (1965, 226-227). Jedino Moskovljevićev rječnik (1990, 143-144) poput gore već navedenih rječnika Anića i Šonje ne bilježi dinamičko značenje priloga *gdje*.

Zaključak

Analiza korpusa je pokazala da prilog *kud(a)* ima širu upotrebu od svojih korelata *ovuda*, *tuda*, *onuda* jer se koristi i za izražavanje cilja kretanja. Njegova upotreba se proširila na račun priloga *kamo*. Ne radi se o novoj, nego o kontinuiranoj pojavi jer rječnici navode takve primjere iz 17., 18. itd. stoljeća. Ti primjeri preuzeti su od najpoznatijih hrvatskih pisaca pa to, kao i

kontinuitet pojave i suvremena jezična praksa, govori protiv opravdanosti najnovijih cenzorskih zahvata u Hrvatskoj pomoću kojih se sprečava izražavanje cilja kretanja pomoću priloga *kud(a)* i nameće prilog *kamo*. Analiza korpusa pokazala je i da se prilog *gdje* koristi za izražavanje cilja kretanja iako najnoviji rječnici objavljeni u Hrvatskoj i u Srbiji ne bilježe takvu upotrebu. Ni kod te upotrebe nije riječ o novom, nego o kontinuiranom procesu jer razni rječnici navode primjere iz 16., 17. itd. stoljeća u kojima *gdje* izražava cilj kretanja i stoji na mjestu koje bi trebalo biti rezervirano za prilog *kamo*. Opet se radi o primjerima koji potječu od najpoznatijih hrvatskih pisaca, što je jedan od činilaca koji, uz činioce kakvi su kontinuiranost pojave i ujednačenost suvremene jezične prakse u raznim korpusima, govori protiv opravdanosti najnovijih cenzorskih zahvata u Hrvatskoj kojima se izražavanje cilja kretanja nastoji ograničiti samo na prilog *kamo*.

Literatura

- Anić, V. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.
- Babić, S. i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Dmitrijević, P.A. 1968. "Jesu li nam potrebna ograničenja". U: *Naš jezik* 17/1-2, 23-40.
- Frangić, I. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb.
- Iveković, F., I. Broz. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.
- Jonke, Lj. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb.
- Kordić, S. 1995a. "Possessivitätsausdruck durch Relativpronomen im Kroatisch-Serbischen". In: *Die Welt der Slaven* 40/2, 328-340.
- 1995b. "Genitiv/Akkusativ-Synkretismus beim kroatisch-serbischen Relativpronomen". In: *Zeitschrift für Slawistik* 40/2, 202-213.
- 1996. "Pronomina im Antezedenten und Restriktivität/Nicht-Restriktivität von Relativsätzen im Kroatoserbischen und Deutschen". In: A.E. Suprun, H. Jachnow (Hrsg.): *Slavjano-germanskie jazykovye paraleli/Slawisch-germanische Sprachparallelen*. Minsk, 163-189.
- 1997. *Serbo-Croatian*. München.
- 1998. "Existenzsätze in den südslavischen Sprachen". H. Rothe, H. Schaller (Hrsg.): *Beiträge zum XII. Internationalen Slavistenkongress Krakau 1998*. München, 31-49.
- 1999a. *Der Relativsatz im Serbokroatischen*. München.
- 1999b. "Personal- und Reflexivpronomina als Träger von Personalität". In: H. Jachnow et al. (Hrsg.): *Personalität und Person*. Wiesbaden, 125-154.
- 1999c. "Kausalität und Gradation in derselben Konstruktion". In: W. Girke et al. (Hrsg.): *Vertograd mnogočevnyj. Festschrift für Helmut Jachnow*. München, 119-130.
- 2000a. "Nominale Variationen in Sätzen mit *evoleto/leno* im Kroatisch-Serbischen". In: W. Boeder, G. Hentschel (Hrsg.): *Variierende Markierung von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*. Oldenburg, 219-233.
- 2000b. "Aktuelle Europäisierung südslavischer Sprachen". In: *Zeitschrift für Balkanologie* 36/1, 75-85.
- 2001a. *Wörter im Grenzbereich von Lexikon und Grammatik im Serbokroatischen*. München.
- 2001b. "Die grammatische Kategorie des Numerus". In: H. Jachnow, B. Norman, A.E. Suprun (Hrsg.): *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*. Wiesbaden, 62-75.

- Kordić, S. 2002a. "Das verallgemeinernde *čovjek* ‚man‘ im Kroatoserbischen". In: B. Symanzik, G. Birkfellner, A. Sproede (Hrsg.): *Frau und Mann in Sprache, Literatur und Kultur des slavischen und baltischen Raumes*. Hamburg, 165-187.
- 2002b. "Demonstrativpronomina in den slavischen Sprachen". In: B. Symanzik, G. Birkfellner, A. Sproede (Hrsg.): *Die Übersetzung als Problem sprach- und literaturwissenschaftlicher Forschung in Slavistik und Baltistik*. Hamburg, 89-116.
- 2003a. "Ändert sich das serbokroatische System der Lokaladverbien?". K. Gutschmidt, T. Berger, (Hrsg.): *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen*. München (im Druck).
- 2003b. "Pro und kontra: ‚Serbokroatisch‘ heute". In: Ch. Sappok (Hrsg.): *Slavistische Linguistik 2002*. München (im Druck).
- 2003c. "La langue serbo-croate aujourd'hui: entre des désirs politiques et des faits linguistiques". In: *Revue des études slaves 75* (im Druck).
- Moguš, M. (Hrsg.) 1999. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.
- Moskovljević, M. 1990. *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom*. Beograd.
- Piper, P. 1983. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad.
- 1988. *Zamenički prilozi u srpskohrvatskom, ruskom i poljskom jeziku (semantička studija)*. Beograd.
- 1997. *Jezik i prostor*. Beograd.
- Raecke, J. 1999. "Zwischen Demonstration und Expression – Zu einem anderen Ansatz in der Erforschung der bosnischen/kroatischen/serbischen ‚v/t/n-Deiktika‘". In: R. Rathmayr, W. Weitlaner (Hrsg.): *Slavistische Linguistik 1998*, München, 163-197.
- 2001. "Deiktika als Partikeln im Bosnischen/Kroatischen/Serbischen". In: V. Lehmann, J. Scharnberg (Hrsg.): *Slavistische Linguistik 2000*, München, 179-213.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU* 1965, 1975, 1978. Beograd.
- Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika MH, MS* 1967. Zagreb, Novi Sad.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* 1887-1891, 1892-1897, 1898-1903. Zagreb.
- Šonje, J. (Hrsg.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.
- Vince, Z. 1955. "Gdje, kuda, kamo?". U: *Jezik* 3/5, 90-91.